

Peter VODOPIVEC

NEKAJ OPOZORIL NA VZPOREDNICE IN RAZLIKE V NARODNEM OBLIKOVANJU SLOVENCEV IN BRETONCEV

Med madžarskimi zgodovinarji in političnimi misleci, ki so razmišljali in pisali o Srednji Evropi - je presenetljivo, da je bila to tema, ki je posebej zaposlovala Madžare? - je v osemdesetih letih znova vzbudil pozornost István Bibó (1911-1979), pravnik, politik in avtor analitičnih zgodovinskih razprav, ki je bil na Madžarskem zaradi svojih demokratičnih političnih prizadevanj v letih 1946-48 in 1956-57 vse do smrti obsojen na javni molk.¹ Bibó je v razpravi "Beda vzhodnoevropskih malih držav", ki jo je napisal leta 1946, zarisal kaj žalostno podobo vzhodno in srednjeevropskega narodnega in političnega razvoja v 19. in 20. stoletju. Njegov esej je nesporno prodorna in v marsičem prepričljiva analiza konservativnih, etnocentričnih in nacionalističnih teženj posameznih vzhodno in srednjeevropskih narodov, njihovih - kot Bibó to imenuje - "nacionalistične ozkosti in napadalnosti", pomanjkanja "demokratičnega duha" in "realizma", medsebojnega sovraštva in večne pripravljenosti, da si zagotovijo prednost na škodo sosedov ali drugih skupnosti, ki z njimi delijo podobno usodo. Toda Bibó se zdi manj prepričljiv, ko trdi, da so te negativne narodne lastnosti poseben vzhodno in srednjeevropski pojav, ki ga moderna zgodovina evropskega zahoda skoraj ne pozna. Po Bibu je namreč trajnost (kontinuiteta) starih zahodnoevropskih državnih nacij, ki so uspele "pravočasno" asimilirati in odpraviti manjšinske, socialno slabše strukturirane jezikovne skupine in pokrajinske partikularizme, zahodni Evropi zagotovila prepotrebno notranjo gotovost in demokratično odprtost, medtem ko je bilo zaradi spremenljivosti in diskontinuitete starih (zgodovinskih) meja in državnih okvirov v evropski sredini in na evropskem vzhodu etnično in narodno razmejevanje v 19. in 20. stoletju sila težavno, če ne sploh nemogoče, in je postalo eden glavnih vzrokov za krvave obračune in nikoli presežene nacionalistične ozkosti.²

Bibó je svoje razmišljanje o "Bedi srednjeevropskih malih držav" pisal pod neposrednim vtisom vojnih strahot in posledic pred in medvojnega nacionalističnega sovraštva. Njegovo idealizacijo evropskega zahoda in njegovo neprikrito obžalovanje zaradi prekinjene državne tradicije pri vrsti srednje in vzhodnoevropskih narodov od konca srednjega veka dalje³ kaže razumeti in razlagati predvsem s tega

¹ Gl. Igor Karaman, Pisci i njihova dijela, István Bibó, Tibór Huszár, Jenó Szűcs, Regije evropske povijesti, Povijest-Historija, Naprijed-Zagreb 1995, str.5-9.

² István Bibó, Bijeda istočnoevropskih malih država, cit. kot op. 1, str. 11-92; v nemščini: I. Bibó, Die Misere der osteuropaischen Kleinstaateri, Aus dem ungarischen von Belá Rásky, Verlag Neue Kritik, Frankfurt 1992.

³ Po Bibu so v srednjem veku že obstojale poljska, madžarska, češka, srbska, hrvatska, litvanska, rumunska, bolgarska in grška "nacija". Gl. hrvaška izdaja str. 67, nemška izd., str. 79.

vidika. Bibóvi pogledi in stališča na narodno problematiko v srednji in zahodni Evropi bi bili lahko tako danes zanimivi predvsem kot dokument povojnega vzdušja in iskanja razlag za medvojno prelivanje krvi, če bi se - v določeni meri in neodvisno od Bibovega pisanja - podobne argumentacije ne posluževali tudi nekateri sodobni zahodnoevropski in ameriški strokovnjaki za "nacije in nacionalizem". V interpretaciji nemajhnega števila zahodnoevropskih in ameriških družboslovcev in zgodovinarjev so namreč primeri Velike Britanije, Francije in (delno) Španije standardni zgodovinski vzorci modernega državnega in učinkovitega narodnega oblikovanja, nacionalna gibanja in težnje evropskih narodov pa imajo "pozitivno", "demokratsko" in "integrativno" vlogo le do okoli leta 1870, kar naj bi potrjevale konsolidacija švicarske federacije in združitvi Nemčije in Italije. Kasneje, po letu 1870 in zlasti po letu 1918 naj bi se - v skladu z opisanimi interpretacijami - narava nacionalnih gibanj spremenila: dobila naj bi negativno, dezintegrativno naravo, kar naj bi privedlo do postopnega razkrajanja in razpadanja večnacionalnih držav in fragmentiranja evropskega (in posredno svetovnega) državnega sistema. To naj bi bilo posebej moteče in nevarno ob koncu 20. stoletja, po padcu berlinskega zidu in komunističnih režimov, na kar naj bi med drugim kazali razpad Jugoslavije, ločitev Čehov in Slovakov in vedno večje etnične in nacionalne napetosti v nekdanji Sovjetski zvezi.⁴

Ob takšnih posplošitvah se lahko seveda samo strinjamo s kritiki generalnih, vsepojasnjujočih teorij o "nacionalizmu, nacionalnem in oblikovanju narodov", ki kot - Stanley Hoffman - ugotavljajo, da pojava "nacionalnega" in "nacionalizma" preprosto ni mogoče strpati teoretske kalupe, saj je eden razlogov za "njegovo moč, trajnost in prožnost" prav njegova "raznolikost".⁵ Hkrati je vse bolj jasno, da fenomena narodov in občutenj moderne (nacionalne) pripadnosti ne moremo prepričljivo razložiti in opredeliti le z analizo nacionalizma in nacionalnih ideologij. Moderno narodno oblikovanje - v zahodni Evropi od 16. in 17. stoletja, v severni, srednji in vzhodni Evropi ter na Balkanu od 18. stoletja dalje - je bilo kompleksen in zapleten socialni, kulturni in politični proces, ki ga je nemogoče pojasniti le s predstavami in ideološkimi konstrukti socialnih in političnih elit in njihovimi interesi. Profesorica na univerzi Yale Linda Coolley je v svoji briljantni, danes že "klasični" knjigi o "Britancih - mukotrpnem oblikovanju v narod" (1992) prepričljivo pokazala, kako so ne zgodovina in tradicija, temveč mnogo bolj protestantizem, frankofobija, vojne in gospodarska ekspanzija v stotrideset let dolgem, težavnem in v marsičem nasilnem razvoju (od 1707 do okoli 1830) prispevali k nastanku angleško-škotske vladajoče oligarhije, ki je delila bolj ali manj skupno zavest pripadnosti britanski naciji in državi.⁶ In, kar zadeva Francijo, ni bil nihče drug kot "le grand maitre" francoskega zgodovinarja Fernand Braudel, ki je v svoji "Identiteti Francije" ugotovil, da francoske nacije niso naredili Jeanne d'Arc, "kralj sonce" Ludvik XIV in francoska revolucija, temveč francoske železnice in šolski -

⁴ Te teze med drugim vsebuje knjiga E. Hobsbawma, *Nations and nationalism*, Cambridge university Press, 1993.

⁵ Stanley Hoffman, *The Passion of Modernity*, *The Atlantic Monthly*, August 1993, str. 101-102.

⁶ Linda Coolley, *Forging the Nation 1707-1837*, Yale University Press, New Haven and London, 1992.

izobraževalni sistem.⁷ Pri tem sta tudi dinamika in narava integracijskih procesov v Franciji v 18. in 19. stoletju še danes predmet razhajanj in polemik⁸

Opozorila na vzporednice in razlike v narodnem oblikovanju Slovencev in Bretoncev v letih 1750-1850 so seveda lahko le prispevek k razpravi o vseh teh vprašanjih. Toda ob tem želijo biti hkrati argument za drugačno razumevanje in razlaganje spreminjanja srednje in zahodnoevropskega etničnega in narodnega zemljevida od 18. stoletja dalje, kot ju predstavljajo Bibo in omenjeni zahodnoevropski ter ameriški avtorji, celo argument za drugačno in bolj razločujoče podobo socialnih, duhovnih in kulturnih procesov v habsburški monarhiji, kot jo ponujajo mnoga dosedanja dela, ki govorijo o monarhiji predvsem z vidika njenega odnosa do nenemškega in nemadžarskega prebivalstva. Slovenci so v tem kontekstu le primer narodne skupnosti, ki v drugi polovici 18. stoletja, ko se je začelo njeno moderno narodno prebujanje, ni imela državne tradicije in v času francoske revolucije celo še ne razvite socialne strukture, v dobrem stoletju od 1750-1850 pa je uspela razviti socialne, politične in kulturne elite, ki so utemeljile narodno jezikovno-književno kulturo, politični program in nacionalno ideološka izhodišča. Bretonci so (nasprotno) primer etnično-jezikovne skupnosti, ki je bila sredi 18. stoletja še na primerljivi stopnji s Slovenci, ki pa vendar v stoletju, ki je sledilo ni napravila podobnega razvojnega skoka, čeprav je bila bretonsko govoreča Bretanja - kot to nazorno in sugestivno kaže harvardska disertacija Caroline Ford: "Oblikovati nacijo v provincialni Franciji" (1993) - ena zadnjih francoskih provinc, ki se je, (še)le konec 19. stoletja, če sploh) integrirala v francosko "nacijo".⁹

* * *

Okoli leta 1750 so bili Slovenci in Bretonci v socialnem, jezikovnem in kulturnem pogledu - kot je že pred časom opozoril Vasilij Melik¹⁰ - v podobnem položaju. Tako na slovenskih tleh kot v Bretanji sta druga ob drugi obstajali dve jezikovni praksi in kulturi, ki ju je ločevala socialna meja. Plemstvo, višji mestni sloji, uradništvo in izobraženstvo so govorili, pisali in med seboj občevali v jeziku, ki je bil jezik vsedržavnekomunikacije, uradovanja, šolstva in elite kulture: v habsburški monarhiji in potemtakem na slovenskem ozemlju so bili to nemščina, delno (na Ogrskem latinščina), na Primorskem tudi italijanščina, v francoskem kraljestvu in v Bretaniji je bila to francoščina. V nasprotju s temi jeziku in družbenimi elitami, je velika večina prebivalstva - nepismenih kmetov in nižjih mestnih slojev - govorila jezik "ljudstva"; v slovenskem primeru slovenščino, v bretonskem bretonščino.¹¹ Jezikovne meje se resda niti v slovenskem niti v bretonskem primeru niso

⁷ Fernand Braudel, *L'identité de la France*, Arthaud-Flammarion, Pariz 1986, I. del, str. 14-15.

⁸ Polemike o teh vprašanjih je med drugim povzročila knjiga Eugena Webra, *Peasants into Frenchmen*, Stanford, California 1976.

⁹ Caroline Ford, *Creating the Nation in Provincial France, Religion and Political Identity in Brittany*, Princeton University Press, New Jersey 1993, str. 7.

¹⁰ Vasilij Melik, *Zgodovinske osnove začetkov slovenskega narodnega gibanja, Obdobje 1, Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, znanosti in kulturi*, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1979, str. 421.7

¹¹ O tem sem deloma že pisal v razpravi: *Srednja Evropa, nekdanja Jugoslavija in Balkan, novi ali*

nikoli povsem pokrivala s socialnimi in etničnimi, saj so bili med izobraženstvom in meščanstvom, pri Slovencih v manjši, pri Bretoncih v večji meri celo med plemstvom pripadniki izvorno slovensko in bretonsko govorečega prebivalstva.¹² Toda za socialni dvig iz slovenske ali bretonsko govoreče kmetijske večine je bilo potrebno znanje jezika "elite": socialni hierarhiji je ustrezala hierarhija jezikov in Slovenec ali Bretonec, ki sta se želela povzpeti v socialni lestvici in se uveljaviti v plemiški, državni ali cerkveni službi, sta morala znati jezik "višjih socialnih razredov" in "višje kulture".¹³ Zdi se, da je bila socialna in kulturna identifikacija bretonskih kmetov in ribičev z bretonščino v tem pogledu še močnejša kot slovenskih s slovenščino (oz. narečji, ki so jih govorili). Kot poroča Yves Le Gallo so bili bretonsko govoreči kmetje še v prvi polovici 19. stoletja presenečeni, ko so slišali, da so v Franciji pokrajine, kjer tudi kmetje govorijo "langue d'oui", saj so bili prepričani, da je to le jezik meščanstva in plemstva.¹⁴

V takšnih razmerah sta bila oba jezika, slovenski in bretonski, do konca 18. in začetka 19. stoletja predvsem sredstvo ustnega izročila in ustne komunikacije, manj pisane besede. Prva tiskana knjiga v bretonskem jeziku - trejezični slovar Catholicon Jeana Lagadeuca - je sicer res izšla že ob koncu 15. stoletja, dobrega pol stoletja pred prvo tiskano knjigo v slovenščini - katekizmom protestantskega pastora Primoža Trubarja (1550). Toda zdaj bolj, zdaj manj intenzivna književna tvornost v obeh jezikih je bila vse do zadnjih desetletij 18. stoletja večinoma omejena na verska in poučna besedila, pridige, jezikovne priročnike, v bretonskem primeru še na pesmi in mistične igre. Slovensko izdajateljsko in književno delo v 16. stoletju je bilo rezultat reformacije: njegov najpomembnejši dosežek sta bili latinsko pisana slovenska slovnica in prevod Svetega pisma (1584). S protireformacijo sta v slovenskih književnih prizadevanjih, čeprav jih ni povsem prekinila, nastopila kriza in zastoj; podobno kot v Bretanji, le da v manjšem obsegu, je bilo 17. stoletje tudi na slovenskih tleh čas igranja pasijonov in ljudskih iger z versko, mistično vsebino. Povsem novo obdobje v književni dejavnosti v obeh jezikih pa se je začelo z drugo polovico 18. stoletja, pri čemer so nekateri slovenski pisci svoje zanimanje za "jezik ljudstva" že povezali z večjimi ambicijami.

Kulturno gibanje, ki se je v zadnjih desetletjih 18. stoletja - podobno kot pri Čehih in nekaterih drugih slovanskih narodih - razvilo med Slovenci, so v prvi vrsti spodbudile vladarske reforme in manj ideje nemškega razsvetljenstva, saj so te poznali le redki izobraženci.¹⁵ Za šolski pouk, ki naj bi po uvedbi splošne šolske obveznosti leta 1774 na najnižji šolski stopnji potekal v "jeziku ljudstva", in potrebe kmetijske modernizacije, h kateri so pozivali fiziokrati, je bilo treba napisati in

stari nacionalizmi?, Glasnik slovenske matice, št. 1-2, Ljubljana 1993, str. 1-5.

¹² Sergij Vilfan, Slovenci-kmečki narod?, XXIX. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 28. 6.-17. 7. 1993, Ljubljana 1993, str. 229 in naprej.

¹³ O teh vprašanih je v slovenskem jeziku zlasti obširno pisal F. Zwitter. Gl. F. Zwitter, O slovenskem narodnem vprašanju, Slovenska matica v Ljubljani, Ljubljana 1990.

¹⁴ Yves Le Gallo, Clérgé, Religion et Société en Basse Bretagne, De la fin de l'Ancien Régime a 1840, Les Éditions Ouvrières, Brest-Paris 1991, Vol. I, str. 18.

¹⁵ J. Kos, Tipološke značilnosti slovenskega razsvetljenstva v evropskem kontekstu, Obdobje I, Obdobje razsvetljenstva v slovenski jeziku, književnosti in kulturi, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1979, str. 27-35.

izdati šolske priročnike in priročnike za kmeta, kar je sprožilo živahno izdajateljsko dejavnost, ki se je naglo razširila na sestavljanje in izdajanje slovníc, slovarjev, pesniških zbirk in prevajanje verskih ter cerkvenih besedil.¹⁶ Pisci teh publikacij so bili večinoma duhovniki kmečkega porekla, ki so pisali v pokrajinskem ("domačem") narečju in še niso imeli nikakršne zavesti posebne etnične pripadnosti. Toda med njimi so bili tudi že posamezniki, ki so svoje zanimanje za "jezik ljudstva" povezali z neprikritimi socialno in kulturno emancipatorskimi ambicijami. Bosonogi avguštinec o. Marko Pohlin (1735-1801) tako ni bil le avtor prve, leta 1768 v nemščini izdane "Kranjske (slovenske) gramatike", temveč tudi odkrit kritik obstoječe jezikovne hierarhije, saj je sonarodnjake pozival, naj se ne sramujejo svojega jezika in zavračal obstoječo jezikovno prakso, po kateri bi se morali podložni kmetje za komuniciranje z zemljiškimi gospodi naučiti nemščine. "Kranjski" (slovenski) jezik, je pisal, je prav tako star in častitljiv kot drugi civilizirani jeziki in je zato lahko enakovredno sredstvo "učenega pogovora" in socialne komunikacije.¹⁷

Od kod Pohlinu tolikšna upornost in takšna stališča, zgodovinopisje še ni zadovoljivo pojasnilo. Toda težnje Jožefa II, da bi uvedel nemščino kot uradni jezik monarhije, so jezikovne ambicije slovenskih šolnikov in slovníčarjev nesporno dodatno okrepile. Posamezniki so razmišljali o širitvi rabe slovenščine v šoli, zanimanje za "ljudsko kulturo in jezik" pa se je večalo tudi med laičnim izobraženstvom. Osrednje mesto v slovenskem kulturnem življenju konec 18. stoletja je tako pripadlo omizju razsvetljsko usmerjenega barona Sigismunda Zoisa (1747-1819), ki je postal mentor in mecen slovenskim kulturniškim prizadevanjem. Iz njegovega krožka sta med drugim izšla Anton Tomaž Linhart (1756-1795) in Jernej (Barthoomaus) Kopitar (1745-1844). Prvi: šolski organizator, dramatik in zgodovinar je na Zoisovo pobudo dvignil (slovensko) "ljudsko govoricó" na raven gledališkega odra, ki je bil do tedaj plemiško-meščanski kulturni privilegij, in priredil v slovenščini dve gledališki igri: Richterjevo "Feldmuhle" in Beaumarchaisovo "Figarovo svatbo" (priredbó Richterjeve komedije so leta 1789 pod naslovom "Županova Micka" ob toplem sprejemu občinstva uprizorili v stanovskem gledališču v Ljubljani). Leta 1788 je poleg tega objavil prvi del svoje nemško pisane "Zgodovine Kranjske in južnih Slovanov Avstrije", v kateri je Slovence povsem jasno opredelil kot posebno ljudstvo, ki je različno ne le od Nemcev in Italijanov, temveč tudi od drugih Slovanov.¹⁸ Kopitar, drugi znameniti član Zoisovega krožka, si je v nasprotju z Linhartom pridobil zasluge predvsem kot jezikoslovec. Leta 1809 je med drugim - zopet v nemščini - objavil prvo slovensko znanstveno slovnico, v kateri je natančno opredelil posebnosti in značilnosti slovenskega v odnosu na druge, med drugim slovanske jezike, čeprav (podobno kot Linhart) za Slovence še ni uporabljal imena Slovenci. To se je začelo postopoma uveljavljati šele od časa francoske vlade in Ilirskih provinc, (1809-1813) ko sta poskušala Kopitar in pesnik Valentin Vodnik (1759-1819) - tretji ustvarjalni član Zoisovega krožka - predstavnikom

¹⁶ Med drugim drugi prevod Svetega pisma.

¹⁷ Med drugim je rojake k spoštovanju slovenskega jezika pozival dobesedno takole: "Schämen wir uns nicht unserer Muttersprache, liebste Landesleute! Sie ist nicht so schlecht als ihr es glaubet". Cit. po.: J. Pogačnik-F.Zadravec, Zgodovina slovenskega slovstva, Maribor 1973, str. 136.

¹⁸ Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs von Anton Linhart, Laibach 1788, 1791.

francoskih oblasti razložiti razlike med južnoslovanskimi jeziki.¹⁹

Slovensko jezikoslovno in književno delo je imelo v zadnjih desetletjih 18. in prvih desetletjih 19. stoletja še razmeroma šibko socialno osnovo, na kar sta med drugim vplivala slaba izobrazbene raven in visoka stopnja nepismenosti slovenskega prebivalstva. Po izračunih Vasilija Melika naj bi ob koncu 18. stoletja med slovenskim prebivalstvom ne bilo pismenih več kot 3-4% ljudi.²⁰ Slovenci so tako okoli leta 1800 po pismenosti zaostajali za bretonsko govorečimi prebivalci Bretanje, vendar jih že prekašali po izdajateljski in publicistični dejavnosti v slovenščini, hkrati pa tudi po njeni socialni širini in dometu. Glavno breme slovenskega književnega in jezikoslovnega dela v obdobju narodnega prebujanja je slonelo na duhovščini in laičnem izobraženstvu s koreninami v kmečkem prebivalstvu, ki sta ostala s kmečkim ljudstvom tesno povezana, uspela pa sta poiskati in najti sicer redke zaveznike tudi med meščanstvom in celo med posameznimi pripadniki plemstva, s čimer jima je uspelo ustvariti bistveno širšo in zlasti, kar zadeva kmeta, trdnjšo mrežo socialno-kulturnih stikov, kakor njihovim bretonsko govorečim sodobnikom. Slovenskim jezikovnim in književnim prizadevanjem pa so bile kljub znanim predmarčnim političnim in cenzurno-policijskim pritiskom v habsburški monarhiji v primerjavi s Francijo in Bretanjo - bolj kot bretonsko govorečim Bretoncem - "naklonjene" tudi druge razmere. Habsburške oblasti v glavnem niso odločneje ovirale izdajateljskega in kulturnega dela v nenemških jezikih, dokler to ni težilo k spreminjanju tradicionalne, hierarhične jezikovne prakse. Slovenščina je poleg tega po letu 1815 ostala učni jezik na najnižji ravni osnovnošolskega pouka, v nekaterih licejih in bogoslovnih seminarjih na slovenskem ozemlju pa je postala tudi učni predmet, kar je bistveno izboljšalo njeno znanje med duhovščino.

Delež duhovščine med izobraženstvom je v predmarčni dobi sicer že upadal, toda duhovni gospodje kmečkega izvora so v slovenskih književnih in publicistinih prizadevanjih obdržali centralno vlogo, nekateri med njimi pa so se, kar dolgoročneje gledano prav tako ni bilo brez pomena, že povzpeli tudi v cerkveni hierarhiji, postali višji cerkveni dostojanstveniki in celo škofje. Rastoče število slovenskih besedil in publikacij, ki so jih izdali in spisali duhovniki, je prispevalo k padanju nepismenosti in napredujočemu zanimanju za slovenski jezik, čeprav spreminjanje obstoječe jezikovne prakse in razširjanje novih, modernih in sekularnih občutij etnične in nacionalne pripadnosti, ki bi lahko tekmovala z etničnimi/nacionalnimi čustvi drugih etničnih/narodnih skupin v monarhiji, nikakor ni bil namen večine med njimi. Predmarčna slovenska duhovščina je bila pri tem, kljub prevladi duhovnih gospodov konservativnih naziranj, po svojih nazorih dokaj heterogena, saj je bilo v njenih vrstah nemalo mož, ki so se za duhovniški poklic odločili zaradi tradicije, na pritisk domačih ali zato, ker za študij laičnih poklicev niso imeli denarja.²¹ Ti so ljubezen do maternega jezika povezovali z razširjanjem različnih novih znanj in spodbujanjem kulturne, socialne in gospodarske modernizacije. Skupaj s tanko plastjo slovenskega laičnega izobraženstva, ki se je šolalo na av-

¹⁹ B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda V, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974, str. 202.

²⁰ Cit. kot v op. 10.

²¹ Vasilij Melik-Peter Vodopivec, Die Verhältnisse der Vormärz in Slowenien, Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 82, Graz 1983, str. 115.

strijskih visokih šolah zlasti na Dunaju, so tako postali nepogrešljiv most in posrednik med še zelo tradicionalno slovensko družbo in modernizacijskimi pobudami, s katerimi so se sami spoznavali prek tiska, dopisovanja ali nesporedno - v avstrijski prestolnici, večjih bližnjih središčih kot sta bila Gradec in Trst, pa tudi bolj oddaljenih avstrijskih centrih kot je bila Praga. Sočasno z različnimi modernizacijskimi pobudami so po letu 1830 v slovenski prostor prodirali vplivi nemške romantike, pomembna spodbuda jezikovni in književni ustvarjalnosti v slovenščini pa so bili tudi stiki s češkimi, slovaškimi, hrvaškimi in drugimi slovanskimi izobraženci, jezikoslovci in književniki, ki so utrjevali zaupanje v duhovno/kulturno moč slovanstva in sposobnost slovanskih/"ljudskih" jezikov, da se uveljavijo kot jeziki elitne kulture.

Oblikovanje moderne slovenske identitete je bilo potemtakem intenziven interkulturalni in interetnični proces, ki je potekal počasi in vzporedno z razširjanjem moderne italijanske, nemške in madžarske nacionalne zavesti pri italijanskem, nemškem in madžarskem prebivalstvu, ki je živelo v monarhiji ali na ozemlju, kjer je prebivalo tudi slovensko prebivalstvo.²² Kot je sugestivno opozoril Vasilij Melik je ta proces napredoval postopoma, pogosto od človeka do človeka, od prijatelja do prijatelja, od učitelja na učenca, pri čemer v predmarčni dobi večinoma še ni povzročal nacionalnih nasprotij in konfliktov. Nemajhen del izobraženstva in meščanstva slovenskega porekla je še naprej čutil pripadnost nemški ali italijanski kulturi in v družabni-elitni komunikaciji uporabljal nemščino in italijanščino, čeprav se je že razločno zavedal tudi svojih slovenskih-slovanskih korenin, del izobražencev in meščanov je bil ambivalenten in je poskušal združiti oboje: občutja pripadnosti slovensko-slovanski in nemški ali italijanski kulturi, in le majhen del se je opredeljeval že izrazito slovensko.²³ Toda število ljudi, ki so se čutili Slovence je vztrajno rastle in z njim so rastle njihove ambicije. Za proces nacionalnega in kulturnega osveščanja slovenskega izobraženstva je bilo pri tem posebej pomembno, da sta med nemškimi, italijanskimi in slovenskimi težnjami še vladala strpnost in, kar zadeva predmarčno cenzuro in politični pritisk, celo določena stopnja solidarnosti. Slovenska književna prizadevanja so tako uživala simpatije tudi pri delu nemške inteligence, naj bo na Dunaju in v Gradcu, naj bo v pokrajinah s slovenskim prebivalstvom, kar ni razkrivalo le prijateljsko razmerje med Francetom Prešernom, najpomembnejšim pesnikom slovenske romantike in grofom Antonom Auerspergom - pesnikom Anastazijem Grünom, najpomembnejšim pevcem tedanjega notranjeavstrijskega nemštva, temveč tudi podpora nadvojvode Janeza in njegovega graškega kroga slovenskim težnjam po ustanovitvi kranjskega slovenskega časopisa (*Kmetijske in rokodelske novice*, 1843), ne nazadnje pa tudi dejstvo, da so se mladi slovenski izobraženci, ki so študirali na Dunaju ali v Gradcu, vračali domov odprti za obe jezikovni in kulturni tradiciji, nemško in slovensko.

Čeprav je bil slovenski izobražensko-književni krog, zbran okoli jezikoslovca Matije Čopa in pesnika Franceta Prešerna, ki je v tridesetih letih 19. stoletja že povsem nedvoumno izražal željo po spremembi tradicionalne jezikovne hierarhije in prakse in težil k dvigu slovenskega jezika na raven "najvišje kulture in umet-

²² Prav tam, str. 124.

²³ Prav tam.

nosti", še zelo ozek, so bila slovenska jezikovna in književna prizadevanja v letih 1830-48 že daleč pred bretonskimi. Bretonci se - kot bomo kratko še videli - ne morejo pohvaliti z literarnim programom, ki bi po zgledu Čopovih literarnih in jezikovnih nazorov pozival h književni in besedni ustvarjalnosti za izobraženstvo in meščanstvo in ugotavljal, da lahko le literatura in sposobnost jezikovnega izraza visoke umetniške vrednosti vplivata na meščanske in izobraženske sloje pri njihovi preusmeritvi od tuje, v slovensko-habsburškem primeru nemške in italijanske, k domači-slovenski kulturi in jeziku. V isti sapi se Bretonci tudi ne morejo pohvaliti s pesnikom, ki bi - kot France Prešern pri Slovencih - uresničil tak program. In končno: Slovenci so v štiridesetih letih dobili enoten črkopis (Bretonci šele v drugi polovici 19. stoletja!), hkrati pa se je med njimi tudi v zadnjem desetletju in pol predmarčne dobe nadaljevalo in širilo književno delo laičnih izobražencev in reformno-jožefinsko usmerjene duhovščine, ki so v tradiciji razsvetljensko-absolutističnih reform pisali in izdajali strokovne kmetijske, naravoslovne in druge priročnike, s čimer je bil napravljen prvi korak k oblikovanju slovenskega strokovnega jezika in izrazoslovja.

Slovensko gibanje je ohranilo pred letom 1848 - kot gibanja večine tedanjih habsburških narodov - predvsem jezikovno-kulturno naravo. Narodne in politične nazore so javno in odkrito, čeprav zelo redko in previdno, izražali le posamezniki. Slovensko zgodovinopisje v tej zvezi posebej omenja Franceta Prešerna in njegovo "Zdravljico" (1844), v kateri je pesnik pod domnevnimi francoskimi in poljskimi vplivi pozval k bratstvu in prijateljstvu med narodi, hkrati pa tudi k oboroženemu boju za njihovo osvoboditev. Na jasno oblikovano narodno zavest pa naj bi kazala tudi pesem v čast cesarju Ferdinandu drugega slovenskega pesnika, Jovana Vesela Koseskega (prav tako 1844), objavljena v "Kmetijskih in rokodelskih novicah", ki je prvič omenila "Slovenijo" kot sicer še neobstoječo, a vendar umišljeno in zaželjeno slovensko domovino. Leta 1848, neposredno po izbruhu revolucionarnega vrenja pa je zahteva po "Zedinjeni Sloveniji" - kot je znano - dejansko že postala tudi slovenski politični program. V tej zvezi prav gotovo ni naključje, da so ga prvi formulirali izobraženci ob slovenski narodni meji (Matija Majar v Celovcu) in študentje ter akademiki na Dunaju ter v Gradcu, kjer so bili v stiku z izobraženci in nezadovoljniji iz ostale monarhije.

Kulturnozgodovinski razvoj bretonsko govoreče Bretanje²⁴ se je v letih 1780-1848 je - kot smo že večkrat omenili - bistveno razlikoval od slovenskega. Tudi za kulturne razmere v bretonsko govoreči Bretanji je sicer v zadnjih desetletjih 18. stoletja značilna rast knjižnih publikacij v bretonščini, ki so jih večinoma pisali duhovniki, tako rekoč edini sloj bretonskega izobraženstva kmečkega porekla.²⁵ Toda reforme francoskega absolutizma v zadnjih letih pred francosko revolucijo in nemirne predrevolucijske razmere v Bretanji niso ustvarile podobnega književno-izdajateljskega vzdušja kot so ga v habsburški monarhiji terezijanske in jožefinske

²⁴ Jezikovna meja med bretonsko in francosko govorečo Bretanjo je v 19. stoletju potekala približno v smeri zaliv Morbihan na jugu do krajev zahodno od Saint-Brieuca na severu.

²⁵ Pri kratkem prikazu bretonskih razmer se poleg na dela, ki sem jih že navedel opiran še na: Georges Minois, Nouvelle histoire de la Bretagne, Fayard, Paris 1992; Yan Brekilien, Histoire de la Bretagne, France-Empire, Paris 1993, Michel Lagrée, Religion et cultures en Bretagne (1850-1950), Fayard-Paris 1992.

reformo. Do globljih sprememb je prišlo šele leta 1789.

Nemajhen del bretonsko govoreče Bretanje je bil v začetku naklonjen revoluciji, z njeno radikalizacijo po letu 1791 pa se je med prebivalstvom večala zadržanost, ki se je z revolucijsko cerkveno politiko po letu 1792 spremenila v odkrito nasprotovanje. Bretonsko govoreče prebivalstvo se sicer ni nikoli v takšnem obsegu vključilo v protirevolucijsko vojskovanje kot francoska Bretanja ali Vandeeja. Toda francoska revolucija je v kolektivnem spominu vseeno zapustila globoke sledi in med bretonsko govorečimi Bretonci ustvarila trajno nezaupanje do francoske države (in Pariza).

Znano je, da so začeli jakobinski voditelji v času jakobinske republike v letih 1793-94 sistematično preganjati pokrajinske jezike, ki naj bi bila pomembna opora protirevolucije in naj bi oteževali razširjanje revolucionarnih idej in ukrepov v "patois" govorečo francosko provinco.²⁶ Politika širjenja francoščine, ki naj bi bila jezik nove in enotne revolucionarne Francije, pa ni imela večjega uspeha in je doživela polom skupaj z jakobinskim režimom. Porevolucijski politični režimi so sicer proglašali francoščino za državni in nacionalni jezik, nadaljevali s preganjanjem "patois" iz javne rabe in podpirali "francizacijo" prebivalstva, ki ni znalo in govorilo "langue d'oui", toda pri tem niso za vsako ceno vztrajali pri jezikovni uniformnosti. Jezikovne razmere in praksa v bretonsko govoreči Bretanji se v tem smislu - v primerjavi s Francijo "starega reda" - prvi polovici 19. stoletja niso vidneje spremenile.²⁷ Za učinkovitost izobraževalnega sistema je značilno, da je stopnja nepismenosti pri bretonsko govorečem prebivalstvu, ki je bila ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja z 71%-80% nepismenih nižja kot med Slovenci, tekem 19. stoletja padala občutno počasneje kot na slovenskem ozemlju. V bretonski Bretanji okoli leta 1870 še vedno ni znalo pisati in brati 60-70% ljudi, medtem ko je na slovenskih tleh nepismenost že zdrknila pod 40%, v nekaterih področjih celo pod 30%. Pouk na začetni, najnižji osnovnošolski stopnji je bil v bretonsko govoreči Bretanji za vse, ki niso znali francosko, podobno kot v slovenskih področjih za vse, ki niso znali nemško ali italijansko, v bretonščini. Izobraževanje na vseh ostalih stopnjah je potekalo v francoščini. Kako malo vpliva je imel srednješolski in visokošolski sistem na spreminjanje jezikovne prakse in jezikovne podobe v Bretanji kaže podatek, da še pred prvo svetovno vojno večina bretonsko govorečega prebivalstva ni razumela niti temeljne (rudimentarne) francoščine.²⁸

Glavni in najpomembnejši posrednik v stiku in komunikaciji bretonsko govorečega prebivalstva s francosko okolico in njegov najuglednejši predstavnik v krajevni in pokrajinski družbeno-družabni hierarhiji je bil duhovnik. Duhovnik je bil, kot prepričljivo piše Caroline Ford, most, ki je povezoval bretonsko govoreče podeželje s francosko govorečim mestom in Francijo, bil je glavni vir informacij in pobožnosti, hkrati pa tudi "avtoriteta", ki je predstavljala župnijo navzven, saj je bil eden redkih predstavnikov skupnosti, ki je znal francosko.²⁹ Toda po vsem, kar je

²⁶ Za jezikovno politiko francoske revolucije: Une politique de la langue, La Révolution française et les patois par Michel de Certeau, Dominique Julia, Jacques Revel, Gallimard-Paris 1975. Za posledice v Bretanji. C. Ford, cit. delo, str. 12-17.

²⁷ C. Ford, nav.delo, str. 59.

²⁸ Prav tam, str. 65.

²⁹ Prav tam, str. 78 in naprej.

razvidno iz literature, bretonskega duhovnika ni mogoče primerjati z reformno mislečim in "narodno čutečim" predmarčnim duhovnikom slovansko-slovenskih področij habsburške monarhije. V nasprotju s slovenskimi duhovniki, ki smo jih opisali, se je bretonski podeželski duhovni gospod posvečal predvsem duhovnim nalogam in verskemu poučevanju, in kazal kaj malo zanimanja za sekularno izobraževanje prebivalstva ali celo zapisovanje njegovega jezika in ustnega izročila. Nasprotno: ljudski tradiciji in izročilu je nasprotoval in ju je vehementno zavračal, kadar je menil, da sta v konfliktu s katoliško cerkvijo, njenim naukom in njenimi vedenjsko/moralnimi normami. Obenem je odločno zavračal liberalno in revolucionarno Francijo in videl eno svojih glavnih nalog v preprečevanju razširjanja liberalnih, sekularnih idej, z njimi pa tudi družbene in gospodarske modernizacije v svojo župnijo.³⁰ Cerkevne oblasti se poleg tega - kot piše Yves le Gallo - niso natančneje ozirale na jezikovne razmere v župnijah in so razmeščale župnike ne glede na njihovo poznavanje domačega dialekta, včasih celo brez znanja osnovne bretonščine, kar je dodatno oteževalo njihovo komunikacijo s preprostimi, kmečkimi verniki.³¹

Ustno izročilo in ljudska pesem sta tako med bretonsko govorečim kmetiskim prebivalstvom tudi v 19. stoletju ohranila ne le pomembno vlogo čuvarja ljudskega "spomina", temveč tudi posrednika krajevnih, regionalnih in nacionalnih vesti. Pretežni del te ustne tradicije je ohranjen in je bil celo že razmeroma zgodaj objavljen, pri čemer pa ga niso zbrali in objavili za ljudsko izročilo vneti "lokalni duhovniki", temveč bretonski izobraženci plemiškega porekla; najbolj znan med njimi je Theodore Hésart de la Villemarqué (1815-1895), ki je svojo zamenito antologijo pod naslovom "Barzaz-Breiz" objavil leta 1839. J. F. Le Godinec, prav tako plemič, je leta 1807 izdal bretonsko slovnico, leta 1821 bretonski slovar, leta 1847, po njegovi smrti, pa je izšel še njegov francosko-bretonski slovar. V prvi polovici 19. stoletja se je ob rastočem zanimanju za ljudske pesmi in pripovedi močno povečalo tudi zanimanje za krajevno zgodovino. Takšne in drugačne publikacije pa - podobno kot razne akademije in znanstvene ustanove, ki so nastale v letih 1820-40 - nikakor niso imele namena spodbujati in pospeševati dvig izobrazbene ravni kmečkega prebivalstva, prispevati k širjenju njegovega obzorja ali celo k njegovi jezikovni-etnični emancipaciji. Bretonski plemiški izobraženci niso imeli nikakršnega stika z bretonsko govorečim kmetstvom, saj so se - kot piše Geroges Minois - čutili v prvi vrsti za dediče plemenitih aristokratskih vrednot in običajev 18. stoletja. Revolucionarsko in porevolucijsko Francijo so zavračali prav tako odločno kot preprosta, s kmetom povezana bretonska duhovščina, pri tem pa obujali ljudsko izročilo v bretonskem jeziku predvsem z mislijo na lastno izgubo privilegijev in družbenega ugleda in oblikovali mit "idealnega ljudstva" brez razredov, ki se upira vsem spremembam in se jim mora upirati tudi v prihodnje, če želi preživeti.³²

Obe izobraženi bretonsko govoreči skupini - duhovščina in plemstvo - potemtakem nista mogli postati vitalni, dinamični dejavnik bretonskega kulturnega in etničnega/narodnega prebujanja (po zgledu podobnih jezikovno-književnih gibanj

³⁰ Prav tam; Yves Le Gallo, cit. delo, Vol. II, str. 920 in naprej.

³¹ Yves Le Gallo, cit. delo, Vol. I, str. 413 sl.

³² G. Minois, cit. delo, str. 725.

v habsburški monarhiji). Njuno politično, socialno in kulturno obzorje sta v 19. stoletju odločilno zaznamovala spomin na revolucijo in protirevolucijo ter sovraštvo do liberalne Francije. Tako je razumljivo, da nista niti poskusili opredeliti bretonske jezikovno-etnične skupnosti v modernem narodnem in političnem smislu, saj sta menili, da jo je treba (in mogoče) ohraniti le z njuno izolacijo in navezanostjo na tradicijo. Laično izobraženstvo, s koreninami v bretonskem kmetstvu, ki se je izobraževalo na francoskih univerzah, ni vidneje in občutneje poseglo v ta razmišljanja. V francoskem in francosko pisanem bretonskem zgodovinopisju je malo študij, ki obravnavajo ta vprašanja in prikazujejo življenski kurikulum izvorno bretonsko govorečih študentov, ki so odšli na univerze v Rennesu in Parizu.³³ Splošen vtis pa je, da se je večina mladih ljudi, ki so v želji po znanju zapustili bretonsko govorečo Bretanjo naglo pofrancozila. Socialna in kulturna razdalja, ki je bretonsko govoreče Bretonce ločila od francosko govoreče Francije je bila v tej luči skoraj nepremostljiva, čeprav v resnici zemljepisno ne bistveno večja kot med slovensko hribovsko vasjo in Dunajem. Problem pač ni bil le v socialni in politični različnosti, temveč tudi v jezikovnih in kulturno-zgodovinskih razlikah in predsodkih. Stereotipne predstave o "pokrajinskih jezikih" ("patois"), ki naj bi bili že sami zase simbol zaostalosti in reakcije so bile sestavni del liberalne ideologije francoskega meščanstva. Za liberalno Francijo, njene prefekte, politike in celo znane umetnike bi bil problem Bretanje rešen, če bi se pofrancozila. Bili so prepričani, da so v prvi vrsti jezikovna meja, vztrajnost bretonščine in prepočasno napredovanje francoščine ovirali hitrejše integracijo Bretanje v francosko državo. Sovražnost in zavračanje na eni strani sta imela protiutež v sovražnosti in zavračanju na drugi. "Civiliser cette contree barbare en y implantant des colonies des Alsaciens," je zaničljivo predlagal Stendhal.³⁴

Leta 1848, ko je večina Francije glasovala za Louisa Bonaparta, je večina bretonsko govoreče Bretanje podprla generala Cavaignaca. V njenih očeh je bil simbol trde roke, ki je zadušila liberalno revolucijo v Parizu. Bretonsko govoreči Bretonci so tako postali šele ob koncu 19. stoletja aktivnejši dejavnik francoskega političnega življenja. Toda tudi tedaj je večina francoskega kmečkega prebivalstva, še vedno zvesta svojemu jeziku, v boju med liberalno državo in klerikalno cerkvijo podpirala cerkveno stran.

* * *

Na počasno vključevanje Bretanje v Francijo so nedvomno vplivali tudi drugi dejavniki, ne samo jezikovni in nazorsko-politični. Tako njen obrobni zemljepisni položaj, njeno počasno socialno in gospodarsko spreminjanje, pomanjkanje komunikacij in prometne infrastrukture itd. Bi hitrejša socialna in gospodarska modernizacija pospeševala francizacijo bretonsko govorečega prebivalstva ali bi - nasprotno - krepila odpor proti asimilacijskim pritiskom in še bolj zapletla njeno

³³ Za ta vprašanja, čeprav posredno in zelo fragmentarno: Armel Calvé, *Histoire des Bretons à Paris, Coop Breizh, Kerangwenn-Spezet 1994.*

³⁴ A. Jardin/A.J. Tudesq, *La France des notables, La vie de la Nation 1815-1848, Nouvelle histoire de la France contemporaine 7, Seuil-Paris 1973, str. 8.*

vkjučevanje v francosko državo?

Iskanje odgovora na to vprašanje presega ambicije te razprave. Njen namen je bil predvsem (še enkrat) opozoriti na izjemen pomen šolstva in izobraževanja, hkrati pa tudi medsebojnih interkulturnih in interesničnih vplivov v narodnem oblikovanju srednjeevropskih narodov - "zamudnikov". Njihovo moderno "odraščanje" je bilo prav toliko socialni, kakor kulturni in politični proces, pri čemer naniho niso vplivali le gospodarski, temveč tudi mnogi drugi, zlasti kulturno-socialno-modernizacijski dejavniki. Poskus opredelitve nekaterih vzporednic v razvoju Slovencev in Bretoncev pa opozarja še na drugo dejstvo: evropski jezikovni in etnični zemljevid je bil tako v evropski sredini kot na evropskem zahodu še sredi 18. stoletja bolj pisan kot je danes. Razvoj v zahodni Evropi je nato - z nastankom modernih, centraliziranih meščanskih držav - pospeševal asimilacijo socialno šibkejših jezikovno-etničnih skupin v večje, sodobno socialno-kulturno strukturirane nacije, medtem ko je v evropski sredini, kjer so bili modernizacijski tokovi počasnejši, osrednja državopolitični moč pa ohlapnejša in konservativnejša, dopustil, in celo omogočil njihovo socialno, kulturno in politično rast in njihovo oblikovanje v samostojne narode. Slovenci so primer takšnega narodnega oblikovanja, Bretonci primer "ljudstva", ki ni nikoli prerastlo v narod, hkrati pa se tudi nikoli povsem integriralo v širšo, državno politično nacijo. Iz slovenskega vidika je torej oblikovanje modernih narodov nesporno pojav, ki je imel, zgodovinsko gledano, pomembno socialno in kulturnozgodovinsko emancipacijsko funkcijo.

Za konec še kratko k Bibu. Primer Bretanje in njeno težavno vključevanje v Francijo potrjujeta, kar že vemo iz tako odličnih knjig kot je Webrova monografija "Kmetje postajajo Francozi",³⁵ tj. da trajnost in kontinuiteta velikih zahodnih nacionalnih držav sami zase nista odpravili njihove notranje raznolikosti. Obenem omogoča naša primerjava drugo špekulacijo: v zahodni Evropi se je s procesi modernizacije od 18. stoletja nekdanja etnična raznolikost deloma izgubila, v srednji Evropi je ostala ohranjena. Kdo lahko pove, kaj bi se zgodilo, če bi uspel Jožef II uresničiti svoje centralizatorske načrte? Se moramo Slovenci madžarskemu plemstvu, ki se je uprlo Jožefovim nameram, zahvaliti za svoj obstoj?

³⁵ Gl. op. 8.